

بسم الله الرحمن الرحيم

مراحل و مراتب امر به معروف و نهی از منکر از دیدگاه آیات

سیده فاطمه طرفی^۱

چکیده

نقش هر مسلمان در تعیین سرنوشت جامعه و تعهدی که باید در پذیرش مسئولیت های اجتماعی داشته باشد، ایجاب می کند که او ناظر و مراقب های اموری باشد که پیرامون وی اتفاق می افتد این مطلب در آیات قرآن تحت عنوان امر به معروف و نهی از منکر مطرح شده و از مهمترین مبانی تفکر سیاسی- اجتماعی یک مسلمان به شمار می رود، یافته های تحقیق حاضر که به شیوه ی تحلیلی و جمع آوری کتابخانه ای مطالب نگاشته شده است.

حاکمی از آن است که این فریضه، علاوه بر شرایط کلی و عامه ی مشهور تکلیف (عقل، بلوغ، قدرت، علم و...) شرایط مخصوص به خود دارد همانند علم به معروف و منکر احتمال تاثیر، اسرار و استمرار بر گناه، عدم ضرر و مفسده یعنی نداشتن ضرر مالی، جانی و عرضی برای خود آمر و ناهی و یا برای متعلقین، مومنین و اصحاب او می باشد.

مراتب امر به معروف و نهی از منکر عبارتند از: انکار قلب، انکار زبانی، اقدام عملی واجب است بین مراتب سه گانه امر به معروف و نهی از منکر رعایت ترتیب شود یعنی نخست اظهار ناخشنودی قلبی یا درجاتی که دارد و بعد با زبان و در مرتبه سوم با عمل.

کلید واژه ها: امر به معروف، نهی از منکر، شرایط ، مراتب

۱- طلبه ی سطح ۲- حوزه علمیه خدیجه کبری سوسنگرد

مقدمه

این فریضه ی بزرگ مانند فریضه های دیگر شرایطی دارد، زیرا سنت های الهی همین بوده و هست، هر تکلیفی که خدا بنده ی خود را به ان مکلف فرمود، شرایطی را در نظر گرفته است و با دارا بودن آن شرایط بر او واجب کرده است.

علاوه بر شرایط کلی و عامه ی مشهور تکلیف، یعنی عقل، بلوغ، قدرت ، علم و... که هر تکلیفی مشروط به این امور است هر حکم و تکلیفی ممکن است، شرایط مخصوص به خود داشته باشد و فریضه ی امر به معروف و نهی از منکر هم سهم خود در شرایط خاصی واجب می شود که با رعایت وجود آنها به فعلیت خواهد رسید، در حقیقت این شرایط مسائلی بیرون از حقیقت امر به معروف و نهی از منکر نیست که بر آنها بار شده باشد، بلکه نتیجه ی تحلیل ماهیت و هدف آنها است امر به معروف و نهی از منکر بدون شرایطی که گفته خواهد شد، دیگر شرایط امر به معروف و نهی از منکر نیست بلکه کالبدی است بی جان. بسیاری از فقها مانند امام خمینی(ره) (۲) با بهره گیری از آیات قرآن کریم برای واجب شدن امر به معروف و نهی از منکر شرایط چهارگانه ای را بیان کرده است و فرمودند: اگر این شرایط فراهم نشود امر به معروف و نهی از منکر واجب نمی شود.

عناوین این شرایط عبارت است از:

۱ علم به معروف و نهی از منکر

۲ احتمال تاثیر

۳ اصرار و استمرار بر گناه

۴ عدم ضرر و مفسده

مفهوم شناسی:

از آنجا که در هر پژوهشی بررسی مفاهیم اصلی موضوع به درک بیشتر بحث های تحقیق کمک شایانی می کند، در ابتدا به بررسی مفاهیم اصلی بحث پرداخته می شود.

امر به معروف و نهی از منکر:

با توجه به آیه ی **وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ^۱**

امر به معروف و نهی از منکر از واجبات و فرایض بسیار مهم و بزرگ اسلامی به شمار می رود، و افرادی که این فریضه ی بزرگ الهی را ترک می کنند یا در برابر آن بی تفاوتند گناهکار خواهند بود و کیفری سخت و سنگین در انتظار آنها است. امر به معروف و نهی از منکر نه تنها به اتفاق فقهای اسلام واجب است، بلکه اصل وجوب آن جزو ضروریات دین مبین اسلام به شمار می آید.

شرایط:

چهار شرط اصلی امر به معروف و نهی از منکر، عبارتند از: علم و آگاهی، احتمال تأثیر، اصرار بر گناه و نبود ضرر و مفسده؛ شرط پنجم نیز با عنوان عدالت، توسط برخی از فقها بیان شده است.

مراتب:

بحث از مراتب مختلف امر به معروف و نهی از منکر را می توان با دو بیان مطرح ساخت. در بیان اول، که به شیوه بیان کتب فقها و بر اساس روایات صریح در این قسمت مطرح گردیده است، این مراتب شامل احساس قلبی، اظهار ناراحتی، اظهار به زبان، برخورد فیزیکی و سرانجام، جهاد می شود؛ در بیان دوم که بیشتر ناظر به مراتب عملی امر به معروف و نهی از منکر است، سه مرحله مطرح گردیده است. در اینجا تلاش خواهد شد به هر دو بیان، این مراتب توضیح داده شود.

^۱. آل عمران ص ۱۰۴

۱. شرایط امر به معروف و نهی از منکر

۱-۱. علم به معروف و منکر

کسی که امر به معروف و نهی از منکر می کند باید معروف و منکر را بشناسد؛ با مصادیق معروف و منکر آشنایی کامل داشته باشد تا در انجام وظیفه ی خود دچار اشتباه نشود؛ پیامبر گرامی اسلام (ص) صاحب الامر بالمعروف یحتاج الی ان یکون عالماً بلحلال و الحرام^۲ امر به معروف در کار خود به شناخت حلال و حرام نیازمند است.

قرآن کریم در آیه ی تفقّه می فرماید: وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً ۚ فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ^۳

و مؤمنان را نزد که همگی [به سوی جهاد] بیرون روند؛ چرا از هر جمیعتی گروهی [به سوی پیامبر] کوچ نمی کنند تا در دین آگاهی یابند و قوم خود را هنگامی که به سوی آنان بازگشتند، بیم دهند، باشد که [از مخالفت با خدا و عذاب او] بپرهیزند.

از این آیه چنین استفاده می شود که بدون تفقه و آگاهی و علم و بصیرت نمی توان امر به معروف و نهی از منکر کرد، کسی که امر به معروف و نهی از منکر می کند باید در دین (معارف و احکام اسلام) آشنایی کافی داشته باشد و بدون علم و آگاهی ممکن است به عکس عمل کند عمل ناپسند را شایسته و شایسته را ناپسند معرفی کند.

^۲. مجلسی، ۱۳۹۷، جلد ۹۷، ص ۸۳

^۳. سوره توبه ص ۱۲۲

در حقیقت این شرط، نتیجه ی تحلیل امر به معروف و نهی از منکر است، نه چیزی فراتر از آن، آن کسی که می خواهد امر به معروف و نهی از منکر کند، نخست باید معروف و منکر را بشناسد و بعد دیگری را به انجام معروف و معروف و از انجام منکر باز دارد.

۲-۱. احتمال تاثیر :

شرط دوم این فریضه (امر به معروف و نهی از منکر) آن است که: احتمال بدهد امر و نهی او تاثیر دارد، در بین فقها اعظام هیچگونه اختلافی در این شرط نیست و علامه در کتاب (منتهی) گفته: این مسئله اجماعی است، بلکه به قدری روشن است که نیاز به استدلال ندارد.^۴

امر به معروف و نهی از منکر برای احیاء معروف ها و از بین بردن منکرات است یعنی واجب طریقی است که تنها امر و نهی مطلوب خداوند متعال نیست بلکه خواست او انجام گرفتن معروف ها و از میان بردن منکرات است و امر به معروف و نهی از منکر برای تحقق این هدف، یک وسیله شمرده می شود. لذا اگر انسان بداند که امر و نهی او اثر ندارد، جلوی منکری را نخواهد گرفت و موجب انجام معروفی نخواهد شد، وظیفه ای در مقابل گناه و گناهکار ندارد.

ولی این نکته از یاد ما نرود که (در صورت علم به عدم تاثیر) آنچه از عهده آمر و ناهی ساقط می شود(واجب امر به معروف و نهی از منکر است) نه جواز آن، اینطور نیست وقتی که علم پیدا شود که امر به معروف و نهی از منکر او اثر ندارد لذا امر به معروف و نهی از منکر کردن حرام شود یا جائز هم نباشد، بلکه فقط وجوب برداشته می شود.

^۴ نوری همدانی ، حسین امر به معروف و نهی از منکر ، قم:دفتر تبلیغات اسلام، ۱۳۷۷ ش

سپس شهید ثانی در تشریح معنای اول می گویند؛ معنای اول بر هر مکلفی واجب است، زیرا مقتضای ایمان است، خواه منکری واقع شود یا نشود.

به خلاف معنای دوم که انکار و طلب در ضمن آن تحقق می یابد و وجوب آن مشروط است به شرایط از امر به معروف و نهی از منکر^{۱۰}

۲-۲ انکار زبانی:

دومین مرتبه ی امر به معروف و نهی از منکر، زبانی است. فقها عظام گفته اند اگر از مرتبه ی اول، نتیجه حاصل نشود، لازم است به مرتبه ی بعدی برویم، یعنی خیلی از تارک معروف و عامل به منکر بخواهیم دست از این رفتارش بردارند این مرحله در تربیت و پاکسازی جامعه از گناه نقش مهم دارد.

خداوند متعال در یک آموزش زیبای عملی، به حضرت موسی(ع) و برادرش هارون دستور میدهد تا به نزد فرعون رفته و با او سخن بگویند و در ضمن سخن گفتن با او جانب(نرمش و ملایمت) را مراعات کنند. قرآن کریم این فرمان خداوند را چنین بازگو میکند:

اذْهَبَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَىٰ

هر دو به سوی فرعون بروید؛ زیرا او [در برابر خدا] سرکشی کرده است

فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَّيِّنًا لَّعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَىٰ

^{۱۰} شهید ثانی، ۱۴۲۳، جلد سه، ص ۱۰۳-۱۰۴

پس با گفتاری نرم به او بگویید، امید است که هوشیار شود و [آیین حق را بپذیرد] یا بترسد [و از سرکشی باز ایستد].

این مرتبه خود نیز دارای درجات و مراتبی است، مثل: سربسته سخن گفتن، سخن ملایم گفتن، پند دادن و^{۱۱} به صراحت سخن گفتن است.

۳-۲ اقدام عملی:

سومین مرتبه ی امر به معروف و نهی از منکر، انکار عملی است، اگر آمر به معروف یا ناهی از منکر اطمینان پیدا کند که مطلوب با دو مرتبه پیشین حاصل نمی شود، واجب است از مرتبه ی سوم استفاده کند. اگر این مرتبه از امر به معروف و نهی از منکر را در کنار دو مرتبه ی دیگر نگذاریم، فلسفه ی امر به معروف و نهی از منکر لغو خواهد شد، قطعاً باید در کنار انکار قلبی و انکار زبانی این مرتبه هم باشد تا اگر کسانی از آن دو راه متنبه نشده اند، از این راه آنها را بر سر عقل آورد که روش انبیاء هم همین بوده است.

۴-۲ لزوم ترتیب در مراتب امر به معروف و نهی از منکر

در گفتار فقها در مورد مراتب امر به معروف و نهی از منکر در همه جا دیده می شود که می فرمایند: باید بین سه مرتبه ی امر به معروف و نهی از منکر، رعایت ترتیب شود و تجاوز از یکی به دیگری در صورت حصول

^{۱۱} .سوره طه، ص ۴۳ و ۴۴

مطلوب در درجه پایین تر شود که اگر درجه ی پایین تر اثر نداشت درجه ی بعد و همینطور درجات بعدی دیگر می باشد.

و اگر با زبان (با درجات گوناگونش) به مقصود (ترک منکر) نرسیدیم ، نوبت به مرحله و مرتبه ی سوم میرسد و باید با عمل، به نهی از منکر پرداخت.

نتیجه

در این تحقیق درباره ی شرایط و مراتب امر به معروف و نهی از منکر از منظر آیات قرآن کریم بحث گردید که نتایج آن عبارتند از:

امر به معروف و نهی از منکر، علاوه بر شرایط کلی و عامه ی مشهور تکلیف (عقل، بلوغ، قدرت، علم و...) شرایط مخصوص به خود دارد که از شرایط ویژه محسوب می شوند:

۱. علم به معروف و منکر

۲. احتمال تاثیر

۳. اصرار و استمرار گناه

۴. عدم ضرر و مفسده

فقه‌ها برای امر به معروف و نهی از منکر، مراتب ذکر کرده اند که از مراحل ساده همراه با رفق و مدارا آغاز و به ضرب و جرح منتهی می شود؛ و تجاوز از یکی به دیگری در صورت حصول مطلوب در درجه ی پایین تر جائز نیست.

انکار قلبی:

عملی را از خود آشکار سازد که نشانگر انزجار قلبی و درونی او از منکر باشد.

انکار زبانی:

با زبان از تارک معروف و عامل به منکر بخواهد دست از این رفتارش بردارد.

اقدام عملی:

هرگونه فعالیت هدف دار و مشروعی که زمینه را برای ریشه کنی فساد و رشد معروف ها فراهم سازد.

لزوم ترتیب:

واجب است بین مراتب سه گانه امر به معروف و نهی از منک، رعایت ترتیب شود.

فهرست منابع:

۱. قرآن

۲. امام خمینی(ره) تحریر الوسیله، قم دار العلم، ۱۴۱ ق

۳. مجلسی، ۱۳۹۷، جلد ۹۷ ص ۸۳

۴. حسین نوری همدانی، قم: دفتر تبلیغات اسلام، ۱۳۷۷

۵. امام خمینی(ره)، ۱۴۱۰، جلد ۱ ص ۴۶۵

۶. لواحه(قیامت) آیه ی ۲

۷. نجفی ۱۹۸۱ جلد ۲، ص ۳۷

۸. علامه ی حلی، ۱۴۱۹، جلد ۹

۹. شهید ثانی، ۱۴۲۳، جلد ۳، ص ۱۰۳-۱۰۴